

ՀԱՅ ՅԵՂԻՆ ԳԵՐԸ ՊԱՏՄԱՌԻՔԱՆ ՄԷՋ

— 0 —

ԲԱՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՏԱՍԱՆՈՒՄ 1900 ՅՈՒՆԻՍ 16ԻՆ

ՎԱՅՎԱԼԻ ԵՑԻՆԻՊՈԹԻՒՆ ՄԷՋ

Տիկիններ, պարոններ,

Եղբայրներ այն հարիւրաւոր տղեկներուն հօրոնք, Հայաստանի կոտորածներուն եղբրաւ, ինչ շրջանին, մեռած սուրեններու ծայրը շա՛փըրուած կամ կրակով յամբողջ խորովուած եւ կամ ժայռերու վրայ ջրիջխառած, ութ սուն հազար որբեր այս պահուս կրտապլըւկին խորունկ թշուառութեան մը մէջ, շարդերու հաւանական վերականգն մը սաքսափին ու սովամահ կորնչելու վախին միջիւ երերուն։ Այդ խեղճերուն մէկ պար ամփոփուած է որբանոցներուն մէջ զոր կը պահպանեն կովկասի ու Եւրոպայի Հայերը եւ օտար մարդասերներու մասնախումբերը։ Բայց դարմանուելիք չաւրիքը շա՛տ ընդարձակ է եւ ստուար մաս մը այդ որբերէն բոլորովին լքուած կը մնան, Իրենց տխուր ձեռքերը քաշկալուելով իրենց քարուքանդ եղած հայրենիքին աւերակներուն մէջէն, իրենց հայրերուն արեւնովը դեռ միասցող հողին վրայ։ Իրենց հայրերը, մեծ մասամբ հանդարտ ու խախտասէր զինաթափ գեղջուկներ, մեթոտականօրէն ու պաղարիւնօրէն մորթութեան բարձրագոյն հրամանով, որովհետեւ բողոքեցին անհանդուրժելի օտրեական կացութեան մը դէմ ուր տաճիկ բռնապետութիւնը զիրենց կաշկանդէն կը պահէր եւ որովհետեւ զործարարութիւնը պահանջեցին այն մէկ քանի տարրական բարենորոգումներուն զոր նոյն ինքն Եւրոպան անհրաժեշտ համարած էր եւ որոնց իրականացմանը հսկելու յանձնառու էր եղած՝ երեք զաշնագրով։

Պիտի չյաժմեամ — ատի տաճանելի պիտի ըլլար ինծի համար — այս տխուր պատմութեան տարօրինակութիւնը որակելու։ Պիտի նախընտրել իմ շնորհապարտութիւնս յայտնելու փութից այն մեծանուն Ֆրանսացիներուն որոնք հաճեցան համախմբել այսօր իրենց բարի կամեցողութիւններն ու իրենց տաղանդները՝ քիչ մը Թիբեցիներու համար այդ որբերու բռնակին թանկարկուտակ թշուառութիւնը, եւ որոնք ատով միանգամայն ուղեցին

իրենց բարեկամութիւնն ապացուցանել դէպ ի ժողովուրդ մը որ, իր պատմութեան ամենէն մութ շրջաններէն մէկուն մէջ, ինքզինքն իսկ որբ զգաց։ Որոքապէս շնորհակալ եմ Վարդկային Իրաւանց Նիդակակցութեան» որ, հաւատարիմ 89ի մեծ սկզբունքներուն որոնք Ֆրանսան բոլոր ազատ մարդերուն մտաւորապէս հայրենիքը դարձուցին, հաճեցաւ իր հովանաւորութիւնը շնորհել այս բարձր մարդասիրութեան գործին։ Անսահման հրախտադրութիւն մը ունիմ արտայայտելու իմ սիրելի ու մեծարող վարպետին Անաթոլ Ֆրանսին, որ մեր դասին կը բերէ, ա՛յնքան ազնիւ ու զորովազին յովանւորով մը, իր մեծ ձայնին թանկագին աջակցութիւնը, եւ Թիբեցի Ռէժա՝ նին, որ այս գործին իր արուեստագիտական հովանաւորութեանը տակ արեւելով, ցոյց տուաւ թէ իր արուեստը խորունկ ու կաթողին սրտէ մը ըզխելուն համար է որ այնքան պաշտելիօրէն մարդկային է եւ կենդանի է Նընոհակալ եւ նմանապէս այն բոլոր մեծ արուեստագիտներուն, — մեծագոյնները Բալլիզի, — որոնք իմ հրաւերին հաճեցան այնքան սիրուն ընդունելութիւն մը ընել,՝ եւ որոնց միացած մասնակցութիւնը այս ցերեկոյթը կը դարձրէն՝ օրս մը գեղեցկութեան որքան բարութեան։

Այս ազնիւ համակրութեան ցոյցը զոր մը տաճող Ֆրանսային մէկ հատընտրի մասը կ'ընէ այսօր մեր ժողովրդին, խորին երկարածիք արագանք մը պիտի ունենայ մեր աւերուած երկրին մէկ ծայրէն միւսը, եւ պիտի կազդուրէ անոնք որ կը տատապին հոն եւ որոնք, հակառակ այն ամէն յուսախաբութիւններուն զոր կրնային, կը յուսան միշտ։ «Ֆրանսա մեզ չէ լքած ուրեմն» պիտի մտածեն անոնք որ լուծելու անարգագոյնին ներքեւ կը հեծեն, եւ առկա իրենց համար բարձր միտքարարք մը պիտի ըլլայ։ Որովհետեւ, — պիտի ձեռք տեսնուին իմ ամենայն անկեղծութեամբ, — ոչինչ այնքան դժնդակ ու կսկըձեցուցիչ եղաւ հայ ժողովրդին, որքան ինքզինքը լքուած տեսնելը՝ մեծ կոտորածներուն առին, ոչ թէ Ֆրանսային, — քանի որ գտնուեցան քանի մը ազնիւ ձայներ որ այս երկրին հողին արտայայտեցին՝ զոգնուած ոճրերէն դժբողոքելով, — այլ այս երկրին մէկ քանի գիշանագէտներին որոնք անստորբեր ու նոյն իսկ թշնամական գիրք մը բռնեցին զոհերուն նըկատմամբ։ Հայերը կը սքանչանան Եւրոպայի

միևս մեծ ազդեցութիւն վրայ, բայց կը սիրեն Պրանսան, չնայ որովհետեւ այս անուանը իրենց համար հոմանիշ է արգարու թեան, ազատութեան, գեղեցկութեան գազափարներուն, «եւ յետոյ՝ որովհետեւ դարաւոր ու ներքին կապերով Պրանսային կապուած կը զգան սիրենք: Միջին Դարէն ի վեր, ուր Լուսինեաններու ֆրանսական գերազատանէն իրիտանիս հայկազան գահի բազմեցան, մինչեւ մեր ժամանակը ու մեր երիտասարդութեան մեծագոյն մասը Պրանսա կուգայ ուսում ստանալու համար եւ ուր մեր գրականութիւնը գրեթէ տարամերժօրէն ֆրանսական մտածման ներգործութիւնը կը կրէ, Հայերը Պրանսան նկատած են միշտ իրեն երկրորդ հայրենիք մը: Գուստաւտութիւնը զոր պահ մը կրեցին, իրենց մէջ ցաւապիշ շուտեմ մը ծնուց եւ անասման տրիտութիւն մը: Այս պատճառաւ է որ կրկնապէս երախտապարտ եմ այն Պրանսացիներուն որոնք համակրութեան այսքան գեղեցիկ արտայայտութիւն մը կ'ընեն քիչով ժողովրդի մը, ու միայն որովհետեւ անգնահատելի բարոյական ժառանգութիւն մը կը մատուցանեն հայածուած ազգի մը դասին, այլ նաեւ, ու մասնաւոր, որովհետեւ անգամ մը եւս՝ ու այսքան հանդիսաւոր կերպով՝ ապագայանելով թէ Պրանսա միշտ բարեկամն ու պաշտպանն է կեղեքուած ժողովուրդներուն, չնայ ինչն մը Պրանսայի ամենէն նտիրական չահերը պաշտպանած կ'ըլլան:

Եւ եթէ խոշոր կարեւորութիւն մը կուտայ այն ցոյցին, պատճառը այն է որ համագումար եմ թէ ոչինչ այնքան թանկարէն է չարչարեալ ժողովուրդներու գաղտին համար՝ որքան մտածման մարդոց համարութիւնը, անոնք են որ հանրային կարծիքը կը կազմաւորեն ու կը վարեն, եւ անոնք ձայնն է որ վերջ ի վերջոյ կը յաղթանակէ. եւ վստահ եմ որ այս պահուն ուր լազարէն սկսան, եթէ բոլորեղակ Նւրոպայի մտադրական դատարարը առելի ճշգրիտ տեղեկութիւններ ունենար զէպքերուն մասին եւ եթէ աւելի լաւ ճանչնար մեր ժողովուրդը, զայնոյթի միաձայն աղաղակ մը դրոյտ արձակէր այնպիսի ու ժղնութեամբ, որ պայտօնական Նւրոպան պիտի ստիպուէր մարդապաշտան ձեռքը կեցնել: Որովհետեւ եթէ «հայկական խնդրոյն» լուծումը իր մէջ կը պարունակէ դժուարութիւններ ու չճշտուածութիւններ, ժողովուրդ մը խոլոքտեղ զանգեծին արգելելու իրողութիւնը պարզ ժեռքէ մը

կախեալ էր, դիւրին ժէպէ մը, ու Նւրոպան այդ ժէպը չըտար: Չըտաւ դայն, կը կրկնեմ, որովհետեւ Նւրոպայի ժողովուրդները՝ այդ թուականին՝ չատ սխալ տեղեկութիւններ էին ստացած եւ մեզ չէին ճանչնար: Այն միջոցին ուր մեր երկրին մէջ կ'ինքրը կը բզզեւէին ու կեղեցիներն ապաւստանած հազարաւոր մարդիկը բեթթուով կ'այրէին, մինչ կարող եղանք Նւրոպայի մէջ տեսնել անձեր որոնք մեր ժողովուրդը ցոյց տուին իրեն. աւագակներու դէպ մը որ Օսմանեան կայսրութեան բարեկարգութիւնը (1) կը խանգարէր: Այսպէս, չարարարուողները նախատեսցին, ի վեր հանեցին, չափազանցելով, թերութիւններն այդ ժողովուրդին մէջ մասնաւոր հատուածին, զանոնք ընդհանրացուցին, բովանդակ ժողովուրդին վերադիցին, ու ոմանք յանչափ յոռաջ գացին որ մինչեւ անգամ Սուլթանը չնորհաւորեցին՝ աշխարհ փութութեան տարբէ մը մաքրելուն համար: . . . Ոչ մէկ շովինութիւն չունիմ ես, եւ սէրը զոր կը տածեմ իմ ժողովուրդն համար, կոյր ու մոլեռանց հիգնուած մէ մը չի կապուիր՝ կ'ընդունիմ որ մեր ժողովուրդը զերծ չէ թեւրութիւններէ. բայց այդ թեւրութիւնները դաւաւոր դերութեան մը արգելանքն են, եւ կ'անպատեհն ոչ թէ չղթուած, այլ անոնք որ չղթաները դարբնեցին: Չեմ կարծի որ գեղեցիկ ոչ ալ աշխիւ ըլլայ դարչանոտ զնտանի մը մէջ փակուած մարդու. մը միայն աղտոտութիւնը տեսնել: Այդ մարդուն սիրտը ջօլափեւ լու է՝ ու սիրտը, հայ ժողովրդին մէջ, առողջ ու կենսախայտ է մնացած: Միակ պատճառն այն գործին զոր կը զգամ իմ ցեղիւ համար, այն է թէ զայն կարող կը նկատեմ կենք տեղեկութեան, եւ թէ քաղաքակրթութեան լուրանւոր մը կը թուի ան ինքն:

Եւ անա ինչ որ Նւրոպա չատ քիչ նկատեց այն օրերուն մէջ երբ գերագոյն տանջանքները կրեցինք մենք եւ երբ կարծեցինք որ աշխարհս պիտի յիշէ խոնարհ բռնց արի եւ նշանակալից բաժինը զոր մեր ցեղը ունեցած է դարբէն ի վեր քաղաքակրթութեան գործին մէջ: Փոխանակ այն յարգական համակարգին զոր եւս ընդպաշտ ժողովուրդները ցոյց տուին ցոյնեւրուն՝ երբ անոնք, միեւնոյն լուծին ներքեւ տառապելով, ալուրնին դէպ ի Նւրոպա դարձուցին, լոկ զթութեան համարմանը մըն էր որ Նւրոպային հանրային կարծիքը յայտնեց Հայոց նկատմամբ: Մենք յաւակնութիւնը չունինք մեր ժողովուրդը բազմաութեան

գնալու յոյն ժողովրդին հետ, որ մեծադոյնը եղաւ բոլոր ժողովուրդներուն: Բայց եթէ Յոյնը հիմնադրէր հանդիսացաւ արեւմտեան քաղաքակրթութեան, Հայը անոր ամենէն արի գինւորներէն մին եղաւ. եւ կը կարծեմ թէ անարգար է որ այս դերը չճանչցուի: Արդե՞ր այնպիսի երախտագարտ է Յոյնին՝ որովհետեւ ան Պարսից արշաւանքը կասեցուց ու ընդդարձ ազատեց ասորական տիրապետութենէն: Արդ, այս ստեղծագործութեան ու ինքնապաշտպանութեան գործին մէջ, Հայը մոյշին համար մշտական ու կարեւոր օժանդակ մը եղած է: Հայոց պատմութիւնը շարունակական դիմադրութիւն մըն է Ասիոյ ղեպի ընդդէմ խուժանքին, Քրիստոնէութեան ընդդէմէն առաջ, Հայը դեռ որչա՞ր գիտակցութիւն մը չունի իր դերին ուրիշ բանի չի մըտածեր թոյց եթէ իր հայրենիքը պաշտպանելու Արեւելքի ինչպէս Արեւմուտքի թշնամիներուն դէմ, Պարսկին ինչպէս Հռոմէացիներին դէմ: Ճշմարիտ է որ ցեղին միտքը արդէն ղեպի Արեւմուտք կ'ուղղուի. Յունաստանն է որ ղինք իրեն կը քաշէ: Մեր Տիգրան թագաւորը, Մերդատի դաշնակիցը, Աթէնքէն թերեւ տուած էր իր արքունիքին համար, հետնորդին, արուեստագէտներ ու թատերական իւրմերի, եւ իր Արտաւազդ որդին յունարէն լեզուով կը շարադրէր ողբերգութիւններ որոնց մասին Պլուտարքոս զովեստով կը խօսի: Բայց մանաւանդ քրիստոնէութիւնը ընդունելէ յետոյ, մեր ժողովուրդը վերջնապէս կը յարի եւ կը դաշնակցի արեւմտեան աշխարհին: Ասորական հրոսներու ըստը արշաւանքներուն ճամբան վրայ ղետեղուած, անոնց տալիքն քաղխուժն ինքը կը կրէ, եւ իր այնքան յամառ որքան փաժանելի գիմադրութեամբը՝ անոնց ղեպի ի ընդդէմ խոյանքը կը մարմացնէ, կը յամարացնէ: Անդրոյ՜ երկու դար կը մաքառի հոկայ Պարսկաստանին դէմ որ կ'ուզէ զայն. նուաճել ու իր մէջը մուծել, եւ չի յաշտուիր: Յետոյ կը մաքառի Արաբներուն, Թիւրքմեններուն, Թաթարներուն, Մոնղոլներուն, Թուրքերուն դէմ, կը մաքառի՝ իր զոյգութիւնը պահպանելու համար եւ միանգամայն պաշտպանելու համար արեւմտեան քաղաքականութիւնը որոնցմով ստեղծուած է եւ որ զայն վտանգաւորապէս կը կողմնացնեն այդ մեծ արեւմտուշա ցեղերուն մէջտեղը: Եւ յոպական քաղաքակրթութեան յառաջագահ դուռը կը կազմէ: Անշակիւրները՝ իսլամութեան դէմ իրենց մղած պայքարին մէջ, ինքնա-

բուխ ու խանգալաւ օգնութիւն մը զտան մեր Փոքր Հայաստանի իշխաններուն կողմէ, որոնք անոնց զօրք ու պալար փոխ տուին, այն փոքր Հայաստանին որ, ինչպէս կը գրէ Մարգարիտ իր ուղեւորական նկարագրութեանց մէջ՝ «կը կոտորուէր մեծ արշաւութեամբ ու տանտեսագիտութեամբ» եւ որուն նուազանչիսը, Բայաս, «չտեսարանէր էր աշխարհն թանկագին ապրանքներու եւ Արեւելքի բոլոր հարստութիւններուն, կարծես դուռը արեւելեան երկիրներուն» Ահա՜ արդէն՝ ինչ որ կը մտածէր Հայոց մասին սեփանուած անձ մը որ Հայ չէր, «Հայ ազգին քրիստոնէայ եկեղեցւոյն ու հանրապետութեան մատուցած ուրիշ ծառայութիւններուն մէջ, կը գրէ Փրիւդոր ԺԳ՝ պապը իր 1384ին հանած Romana Ecclesia կոնգակին մէջ, ուշադրաւ ու մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է այն թէ երբ քրիստոնէայ իշխաններն ու բանակները Ս. երկիրը բարբարոսներու ձեռքէն ազատելու դասին, Հայերը ուրիշ բոլոր ազգերէն աւելի փութկոտ ու եռանդուն կերպով օգնութեան հասան՝ մարդ, ձի, ղէնք, պաշար, խորհուրդ առաւով անոնց, մէկ խօսքով՝ իրենց բոլոր ուժովը ամենամեծ քաղաքները ու հաւատարմութեամբ օգնեցին այդ սրբազան պատերազմներուն մէջ»:

Բաց ի այդ դերին զոր իր սեփական հայրենիքին մէջ կաշտարած էր Հայը յաճախ իր ուժերը փոխ տուած է յոյն-լատին աշխարհին դեմնորական եւ մատառական կեանքին ներքեւ, Յուստինիանոսի անպարտելի զօրավարը, հայազգի էր: Յովհաննէս Ձմեչիկ կայսրը, Բիւզանդիոնի սեփազոյն պատերազմիկներէն մին, Հայ էր. եւ Հայէր Պրոյերեսիտո հանճարեղ հոեւորը որուն Հռոմ արձան մը կ'առնէր սա վերտառութեամբ՝ «քաղաքներու խաղաչին» հարստասաններու թագաւորին: Եւ ժամանակներուն մէջ, Ռուսը յաղողեցաւ Պարսկին ու Թուրքը ջախջախել ու չովկասը գրաւել չնորհիւ հայ ռազմագէտներու, Մատաթով, Տէր-Ղուկասով, Մուղլանիքով, Լազարէֆ, Լորես Միլիքով զօրավարներուն: Անդրէաս Արծրունի հանճարանը եւ հայակաւոր Այվազովսքի նկարիչը, որ վերջերս վախճանեցան, Հայ էին: Ու նոյն իսկ օսմանեան պետութեան մէջ, Հայակաւ յայն սարուկի կացութեան որ իրեն կ'արդիւրէր իր կարողութիւններն ազատօրէն զարգացնել, Հայը միշտ արտագրիչ ու կենսունակ տարրը կազմած է. ան է որ, Յոյնին հետ,

Փոքր Ասորի մէջ մշակած էր կրթագործութիւնը, վաճառականութիւնը, ճարտարարուեստը . Հաս-
յերն են որ Թուրքոյ մայրաքաղաքին մէջ ա-
մենէն առաջ հաստատած են տպարան , թատ-
րոն , պարերարական մամուլ , եւն կերպաները ,
ասանագործութիւնները , գորգերը , ոսկերչական
շինուածքները , որոնք հիւսցում կը պատճառեն
Եւրոպայի մէջ իւրեւ թրքական ճարտարա-
րուեստի արտարարութիւններ , գրեթէ տարա-
մերժօրէն Հայերու ձեռքով յօրինուած են ։ Կ .
Պոլսոյ ճարտարապետական գեղեցկութիւնե-
րը մեծ մասամբ ծնունդ են հայ հանճարին .
Սիւլէյմանիէյի հրաշալի մզկիթը , այդ օսմա-
նեան Այա Սոֆիան , զործն է Սինան ճարտա-
րապետին որ Հայ էր . ու հայ ճարտարապետ-
ներ են , Պալեսաները , որ կառուցած են Ձրա-
ղանի , Պէյլէրպէյի պալատներու ու Տոլմապան-
չէինը , «որ , կարծես , կը գրէ Թէոֆիլ Կոթիէ ,
վենետիկեան բալաձօ մըն է , աւելի ճոխ , աւե-
լի ընդարձակ , աւելի նրբաքանդակ , աւելի
մանրապատճոյն , Քանալ Կրանտիէնի Վոսփօրի
սփորնքը փոխադրուած» . եւ հայ ձեռքեր են որ
նոյն իսկ Նըյոմզ-Քէօշկի պալատը կանգնած
են ուր կը բնակի այն հրէշը որ երեք հարիւր
հազար հայ կոտորել տուաւ . . .

Անս զործը զոր կատարած է այս ցեղը Հիմա-
բա մը պիտի ըստի նկարագրին մասին , ու-
րովհետեւ ան ունի իրեն յատուկ , բոլորովին
որոյ նկարագիր մը ։ Եթէ Յոյնը իր պաշտօն
ու ամբողջական իմացականութեամբն եւ ձե-
ւական պեղեցկութեան իր պայտաւ մովն ու
ներդանակ , ազնիւ կեանքի մը բաղձանքով
բնորոշուած է , Հայը կը յատկանշուի անկեղիւ
յամատութեամբ մը , կարծր յարուժով մը իր ցե-
ղական անսղութեանց ու հաւատալիքնե-
րուն ու պարզ , ազատ , աշխատալից կեանքի
մը ցանկութեամբը : Ընտանիքը , Հայուն մէջ ,
հին նախապետական ընտանիքին խառաքարոյ
մարբրութիւնն ու երկվամբ կարգապահու-
թիւնը պահպանած է Հայ եկեղեցիին թերեւս
բոլոր եկեղեցիներուն մէջէն այն է որ ա-
մենէն աւելի պահած է ժողովրդական ու պարզ
ողին Յիսուսի հիմնած եկեղեցուն ։ Այս պար-
զութեան ձգտումներն են որ Հայերը մղած են
պահ մը կուրի մանկ յոյն ոգիին հետ ։ Հայ-
երը պարզուրաններն էին Բիւզանդիոնի պատ-
կերաստող չարժամին . եւ Հայերն են որ հիմ-
նած են Պալէստիններու այն կարեւոր աղան-
քը որ սեռակ մը ուրուսակն եղաւ Բողոքա-
կանութեան զոր դարեր յետոյ Հուտեր պիտի

հիմնէր , Հայ ցեղին յատկանշիչներուն մէջ յա-
մատութիւնը ամենէն առաջ յիշեցի , եւ արդարեւ
ոչինչ այնքան շեշտուած է իր մէջը որքան կու-
յարուժը հայրենի հողին ու ցեղային աւան-
դութիւններուն եւ պատրաստակամութիւնը
զանոնք ց մահ պաշտպանելու կամ մահն ու
ամենէն զարեւրելի յաջարանքներն ուրա-
ցութեան ամօթին նախամեծար համարելու ։
Ձեր մեծ Քորնէյլը անգիտակցաբար արարաւ-
թեան հարկ մը մատուցած է մեր ցեղին , քը-
րիստոնէական գիւցադութիւնը պանծացնե-
լու համար . հայկական գէմը , Պոլիքսոսը
ընտրելով Հողմայեցիին ինչպէս Պարսկին ,
Արաբին ինչպէս Թուրքին դէմ , Հայը միշտ
ցոյց տուած է Պոլիքսոսի հաստատմութիւնը
եւ զոհաբերութեան ոգին ։ Իհու վերջերս , մեծ
ջարդերուն միջոցին , երբ Տաճիկները մահու-
ան սպառնալիքով Հայերն ստիպեցին իտա-
մութիւնն ընդունելու , ամբողջ ցեղը Պոլիք-
սոսի ոգին վերգգեցաւ . հարիւրաւոր աղլիկ-
ներ ինքզինգներն գետերը կամ գահավէժները
նետցին հարթմէն ու ըսին կրօնափոխութեան
ազատելու համար . եւ տեսնուցան ալեւոր քա-
հանախեր որոնք ստոյիկեան քաղութեամբ մը
նախամեծար համարեցին ողջ ողջ մորթիպեքեր
ըլլալ կամ մաղձաղլ վրայ հաղովուրէլ քան թէ
ուրանալ իրենց հայրերուն հաւատը :

Եւ պէտք է ըսեմ թէ այս յարումը հաւատ-
քին զգաւ քրիստոնէական միասնականու-
թեան զգացում մը չէ , այլ ամէն բանէ առաջ
սէրը «հայ» հաւատքին , «ազգային» եկեղեցիին ,
զորովն է եւ մեծարանքը նախաձայրելու դա-
ւանաբերի համար , ցեղին սէրն է ինքնիրեն
համար :

Որովհետեւ հակառակ ա՛յնքան տառապանք-
ներու եւ նուաստացումներու զոր ստիպուեալ է
կրել , այս ժողովուրդը հպարտ է ինքնիրմով :
Ըսժ մը կը զգայ ինք իր մէջ , եւ իրօք ալ ,
հակառակ բաղձազան ու հօքո ազգայնութիւն-
ներու որ իր վրայ ներկոթած են , այս ժող-
վուրդը ունի ուժով ու յատկօրէն դժուած անձ-
նակներութիւն մը : Իրեն յատուկ լեզու մը
ունի , լեզու մը որ ամենէն հարուստներէն ու
ճապարկներէն մին է , որ իր հին ձեւերն մէջ
կրցած է շեղծօրէն վերաբարբել հրէական ,
յուդական եւ ասորական գրականութեանց
հրաշակներները եւ որ իր արդի ձեւին մէջ
կը յաղկի ցուացնէ՛լ առանց բնագրին նուրբ
գեղեցկութիւններէն ոչինչ կորսնցնելու . Ժը-
լուպէտի , Կոնքուտի եւ Անաթոլ Ժբանսի էջեր :

այս ժողովուրդը ունի մասնաւոր ճարտարապետական ոճ մը, իր գեղջկական միաստութեան մէջ շնորհալի ու նուրբ հրապոյցով մը համակրած. ունի յատուկ այրուբէն մը եւ ասմար մը. ու ինքնագլուխ եկեղեցի մը որ խորապէս կը կրէ ցեղին պտոմը :

Հատկապէս ինք իրեն համար այս հզօր յարուսին, հայ ժողովուրդը լիաւ ցոյց տուած է բաց միտք մը բոլոր օտար ու իսլ. ազգացութիւններուն, քաղաքակրթութեան բոլոր նորութիւններուն, Կիւթենպերկի գիւտէն յիսուս տարի յետոյ, հայ դպրութիւնները որոնք Հռօլանտա եւ Իտալիա հաստատուած էին, փութացին այդ գիւտէն օգտուել եւ իրենց հայրենիքի եղբայրներուն համար տպագրեցին ազօթքի, պատմութեան ու կախարդութեան գրքեր : Այս պատմութեան իսկ, այստեղ Բարիդի մէջ, այս ժողովուրդը բաւական հզօր ապացոյց մը տուաւ իր բաց ու ճապուկ մտքին եւ ատեղծագործութեան յատկութիւններուն երեւտասարկ Հայ մը Պ. Մանուէլեան, հիւսուածաբանական հետազոտութիւններ կատարեց ուրոնք, իր վարպետին Պ. Մարթիա Տիւլալի աշխատակցութեամբ, յանդգնաւ շատ կարեւոր վարկածի մը գիւտին, ճնշման-նոսրման վարկածին, որ գիտութեան մէջ ճիշդալ-Մանուէլեան վարկած» անունը կը կրէ : Ուրիշ հայ մը, պիւտկար Շահին, փորաքիչ-նկարչի չափ տաղանդ մը ի յայտ բերաւ, օֆօրթիներու եւ բուսութեան շարքի մը մէջ, որոնք պ. պ. Ռոմէ Մարքսի եւ Կիւսթավ Ժէֆուսայի գնահատման համեմատ, զինքը այդ արուեստին վարպետներուն կարգը բարձրացուց : Նորոգ մը, պ. Վ. Սիմեան, զոր յայտեղ իսկ վայրկեան մը առաջ ծափահարեցիք, Արեւելքի հողիէն անտիպ մաս մը ձեռնարկեց ի լոյս հանել իր երաժշտական ինքնատիպ շէնքուն մէջ : Տաճկիներուն որեւորեցին թէ հայ ժողովուրդը պիտի կարողանան ջնջել իկներ ու երախաներ փողոտանով եւ անդէն գեղջուկներ մորթելով այդ ժողովուրդը լաւագոյն պատասխան մը չէր կրնար տալ : Ահաւոր աղէտքէ մը անմիջապէս յետոյ, մոսկովական կենսականութեան ամենաբարձր ապացոյցով կ'ընծայէին, ու Տաճկին ջարդողի տաղանդին իր ստեղծողի տաղանդը կ'ընդգիծաբերէ : Այս պատասխանը, արդէն, տեսակ մը վրիժառութիւն ալ է :

Կ'ուզեմ խօսքս աւարակել ի վեր հանելով ուրիշ ծառայութիւն մը, բարբոթին տարբեր տեսակի, զոր այս ժողովուրդը կը անտուցանէ

Ներուպային նոյն իսկ այս րոպէին : Գերմանացիք Պաղտատի երկաթուղիին արտօնութիւնը ստացան, Ռուսերը այս օրերս ձեռք ձեռքին Սեւ ծովու աւազանին մէջ երկաթուղի մը արտօնութիւնը եւ Ֆրանսացիները : Դամասկոսի երկաթուղիները, Այն օրն ուր Փոքր Ասիան երկաթուղիներու լայն ցանցով մը պիտի ախօտուէ, չուտով պիտի վերականգնի ան իր անկումէն ուր թրքական ռէժիմը զինքը կը պահէ, եւ ինչպէս երբեմն՝ քաղաքակրթութեան մեծ կեդրոն մը պիտի ըլլայ դարձեալ : Այս երեւոյթը որ քառանկորդ դարուն գեղեցկագոյններէն մին պիտի կացուցանէ, արդիւնքը պիտի ըլլայ Հայոց թափած արիւնին : Այդ արտօնութիւնները զոր Սուլթանը կը չընորհէ, հայկական ջարդերուն փրկանքն է որ կը հատուցանէ Ներուպային :

Ինչ գիրք պիտի բռնէ Ներուպան հայ ժողովրդին հանդէպ, այն օրն ուր այդ երկիրներուն մէջ պիտի մտնէ վերջնապէս դանոնք կազմակերպելու համար : Իր լոգոմոթիվները անողորմաբար պիտի կոխկրտեն անցնին այդ ժողովրդին ոգեւար մարմնոյն վրայէն ու վերջին հարուածը պիտի տան իւր, թէ յիշելով ամէն ինչ որ այս այն-ւոր ժողովուրդը քաշած է այն զապափարեւուն համար որոնք Արեւմուտքինն են, Ներուպա պիտի չորհէ անոր այն մէկ քանի տարրական ազատութիւնները դրոնք կը ցանկայ ձեռք ձգել՝ որպէս զի կարենայ Ներուպայի հովանաւորութեան տակ, վերսկսել քաղաքակրթութեան քաջ բանուորի եւ անձնուէր գինուորի իր գործը : Ինչ պիտի ըլլայ Ներուպայի պատասխանը այս հարցուկին զոր եւ երկաթաձիգ մարտիներու թեանը չարչարանքներուն մէջէն այս ժողովուրդը կ'ուզէ Ներուպային : Ես կ'ուզեմ հաւատալ, սիկիւններ ու պարոններ, թէ այդ պատասխանը արդարութեան պատասխան մը պիտի ըլլայ :

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

